

Passiv och armstödsvirtuell -några tankar kring fältarbetarens roll

André Möller, doktorand i religionshistoria

Fältarbete, i termens antropologiska mening, har blivit en accepterad metod bland religionshistoriker, och visar på en tyngdpunktsförflyttning från text till religiöst liv i religionshistorikernas intresseområde. Men denna förflyttning har ingalunda inneburit ett negligierande av textstudier; speciellt islamologer har ägnat texter ett fortsatt stort intresse, och inte sällan har muslimers religiösa liv hamnat i skuggan av akademikernas sökande efter texter av ”normativ” karaktär. Å andra sidan har antropologer och etnografer ofta ägnat fältarbetet och dess metodik och teoribildning så stor uppmärksamhet att studiet av både texter och historia har kommit i skymundan. Detta är en ogynnsam situation som förhoppningsvis kan komma att kringgås genom att forskning framöver innefattar *både* textstudier och fältarbete. Och med texter menar jag här inte bara de ”klassiska” eller ”normativa” texterna, utan även samtida mer eller mindre populära och akademiska kommentarer och diskussioner.

Men det är i första hand inte dessa problem som denna artikel handlar om. Istället kommer jag att fokusera på två ”fältarbetstekniker” som religionshistoriker med fördel kan begagna sig av, men som ofta ignoreras. Den första av dessa kallar jag *långvarigt passivt fältarbete* och den andra *virtuellt fältarbete*. Mina argument är i första hand baserade på närmre tre års (passivt) fältarbete, eller vistelse, på Java, Indonesien.

Långvarigt passivt fältarbete

När jag kom tillbaka till Sverige efter drygt två och ett halvt år på Java, förväntades det av vänner och kollegor att jag hade lådvis med ”data” eller ”material” med mig hem. Man förväntade sig också att detta material nu ”bara” behövde analyseras och bearbetas. Stoffet fanns alltså med andra ord i de tänkta lådorna, och det var nu min uppgift att sortera, analysera, diskutera osv. Dessvärre (?) gjorde jag många besvikna: inte hade jag några sådana tänkta lådor med mig tillbaka, och inte heller var merparten av mitt ”material” av det konkreta slaget, färdigt för analys. Vad jag däremot hade var i första hand samlade erfarenheter på en rad olika plan och områden som ackumulerats under vistelsen. Materialet var med andra ord förankrat i mitt minne, i mina känslor, i mina erfarenheter och upplevelser, och som sådant var det svårt att redogöra för eller sätta under analysens lupp. Till allmän besvikelse.

I ett sådant *långvarigt passivt fältarbete* som jag själv engagerade mig i finns det, menar jag, flera positiva effekter och fördelar. En av dem är att fältarbetaren

i vissa fall faktiskt kan se förändringar ske mitt framför ögonen på henne eller honom. På det nationalpolitiska planet, till exempel, såg den här tiden i Indonesien inte mindre än tre olika presidenter (BJ Habibie, Abdurrahman Wahid och Megawati Soekarnoputri), vilket kan jämföras med att landet i sin korta historia bara haft fem presidenter. Denna presidentförbrukning var en del i Indonesiens stapplande experiment med demokrati, och markerade troligen och förhoppningsvis också slutet av en auktoritär regim. Även på det religiösa planet såg man stora förändringar till en följd av Suhartos avsättande – islamistiska strömningar som under *Orde Baru* (Suhartos regim, 1966-1998) effektivt förpassats till ett liv i kulisserna, blommade nu upp som ”svamp i regnperioden” i form av olika organisationer och rörelser. Det kinesiska nyåret (*imlek*) började åter firas, och vissa grupper hotade att bränna Pramoedya Ananta Toers välskrivna romaner för sin påstådda ”kommunistiska” (och därmed ”anti-religiösa”) orientering. Visst kan man följa sådana stora förändringar i ett land som Indonesien utan att vara fysiskt närvarande, men man kan däremot inte få samma uppfattning för hur detta uppfattas av gemene man, som man kan under ett långvarigt passivt fältarbete. Man får ingen uppfattning för individen och hans eller hennes uppfattningar. Ännu mindre uppfattning får man förstås av hur individer kan förändras och förhålla sig på olika sätt till olika fenomen.

För att kunna se förändringar behöver man förstås nödvändigtvis inte vara *passiv* i sitt långa fältarbete, men passivitet har också det sina fördelar. Att bedriva passivt fältarbete ska här förstås som ett försök från forskarens sida att inte konstant vara på jakt efter för forskningen nödvändig information (att fylla de tänkta lådorna med), utan istället koppla av och låta det dagliga livet flyta på ett sätt som det gör för folk omkring en. När jag först kom till Java var jag överentusiastisk och energisk: jag var inskriven på *Universitas Negeri Yogyakarta* där jag studerade det indonesiska nationalspråket samt indonesisk litteratur, och samtidigt skrev jag in mig på en privat språkskola för att lära mig javanska. Utöver detta bedrev jag studier i arabiska, försökte läsa så många indonesiska texter som möjligt, skulle helst också ha något slags socialt liv, hinna undersöka kulinariska läckerheter, osv. Detta var förstås inte möjligt och efter några veckor började jag slå av på tempot och insåg att man lär sig mycket genom vad som vid en första anblick tycks vara ren passivitet. Att sitta kvar i moskén mellan skymningstidebönen (*maghrib*) och kvällstidebönen (*isyä*) har inte bara den fördelen att dagens medvetna och omedvetna felsteg ges gudomlig förlåtelse – sägs det – utan också att man tar del av ett vanligt liv, och ställs inför vanliga frågor och svar. Samtidigt blir ett sådant här tillfälle givetvis också en studie i såväl indonesiska som javanska och arabiska.

Men det behöver inte vara i moskén man sitter; att hänga på hörnan över en kopp iste och lite stekt ris är ofta lika givande. Poängen är att de samtal man för behöver inte vara styrda av forskarens forskningsintentioner. Man är alltså passiv i förhållande till sin forskning, men aktiv i det sociala livet. På så vis får man många insikter i det dagliga livet i det samhälle man studerar – sådana man an-

nars kanske inte skulle ha blivit uppmärksam på – och om man engagerar sig i ett *långvarigt* passivt fältarbete så kommer man till slut också, förhoppningsvis, att bli en relativt naturlig del av det samhälle man tidigare bara var en observerad observant i. Till slut blir frågor som var man kan köpa de bästa tändstiften till sin vespa till en rimlig peng, och hur det gick i den senaste utställningstävlingen för siamesiska kampfiskar, både viktiga och relevanta.

I det riktigt långa loppet kommer man också att finna sig själv i en situation som kanske alltmer börjar likna ens vänners situationer. När fastemånaden analkas upptäcker man generat att man faktiskt ser fram emot utvecklingen av årets speciella ramadansåpopera – som väl (låt oss hoppas) är en fortsättning på förra årets? I början av augusti ser man sig om efter en ny indonesisk flagga och må hända till och med målar om huset, och till nyårsnatten kanske man köper sig en engångstrumpet och kör runt – eller snarare sitter fast i köer – och blåser i den som vore det ens sista chans att göra sig hörd.

Och i allt detta, menar jag, finns det något väldigt positivt som har en betydande roll för forskarens analys när han eller hon väl kommer till den. I första hand ger denna teknik en bredd som man annars skulle ha svårt att tillägna sig. Vid en första anblick kan man kanske förundra sig över en eventuell koppling mellan frågan om vem på marknaden som säljer den bästa vitlöken, och frågor som rör rituell praxis hemma i kvarteret, men det är min övertygelse att man måste bekanta sig med många olika aspekter av både socialt och religiöst liv för att få en rimlig helhetsbild. Detta kan förstas vara besvärligt – en australiensisk vän som spenderat många år i Indonesien och ännu fler på olika center för Sydostasienstudier i sitt hemland, uttryckte för något år sedan sin oro över att ju längre tid han spenderade på Java desto mindre förstod han. Detta kan förstas vara sant, men det är åtminstone bättre att komma till den insikten än att tro att man faktiskt har förstått saker och ting. Och den insikten menar jag nås bäst just genom ett långvarigt passivt fältarbete. (Vad det gäller min vän gav han till slut faktiskt upp, och flyttade till Sydkorea.)

En negativ sida av denna metod eller teknik är förstas att den kan kännas både tidsödande och dyr i längden. Om man, som jag, har sitt forskningsintresse förlagt till Indonesien eller något annat prismässigt liknande område, blir den ekonomiska frågan dock inte så betungande, och man behöver inte spendera mer på låt säg ett år än vad man hade gjort i Sverige på ett par månader. Att det så att säga ”tar tid” är ju svårt att förneka, och det är inte heller min mening; istället är det att belysa det faktum att låta saker och ting ”ta sin tid” har sina direkta och uppenbara fördelar. Min egen tid i Indonesien är inget jag ångrar eller skulle vilja ha ogjort, även om det ibland gick veckor (månader?) utan att jag företog mig något ”vettigt” i en allmän västerländsk akademisk mening. Det finns ett indonesiskt ord, eller snarare begrepp, som det finns anledning för fältforskaren att ta på största allvar. Ordet är *nongkrong* (från *tongkrong*) och kan översättas med ”att sitta och hänga utan att göra någonting”. Detta är en konst som många indoneser både älskar och bemästrar.

Hur långt (och passivt) ett fältarbete än är behöver det förstås följas upp, och ett sätt att göra detta är att engagera sig i ett *virtuellt fältarbete*.

Virtuellt fältarbete

Med virtuellt fältarbete menar jag i första hand att forskaren använder sig av alla de möjligheter som Internet erbjuder. På ett sätt kan man kanske betrakta denna teknik som en återkomst av den nu förkastade "armstödsantropologin" (Sir James Frazer, m.fl.), men så länge man är medveten om att den inte är fullständig i sig själv, kan den vara mycket användbar – och bekväm. Vissa antropologer oroas nog över att man faktiskt kan läsa "esoteriska" myt- och ritualtexter från olika kulturer på Internet idag, medan andra förstår sig på att ta till vara denna möjlighet. Min övertygelse är att virtualitet har blivit en viktig del av fältarbete idag.

För min egen del avslutar jag ofta dagen i Sverige med att läsa morgondagens dagstidningar i Indonesien, och förutom dessa finns det förstås veckomagasinet och mer akademiska tidskrifter. Men detta är ju uppenbart. Vad man kanske inte alltid tänker på däremot är att ens informanter – "vänner" låter bättre – ofta aldrig behöver vara mer än ett e-brev iväg. Det är alltså möjligt att få direkt respons på en oklarhet man möter i sitt material när man satt igång att analysera det, och detta är förstås ovärderligt. Man kan också ta del av så kallade e-grupper: jag är t.ex. med i några av Indonesiens största muslimska organisationers e-grupper, och också i några av de mindre men desto mer kontroversiella. I dessa kan man positionera sig själv som en passiv observant eller en aktiv deltagare, och det blir som att sitta i ett enda långt seminarium som tar upp det ena efter det andra intressanta ämnet. Och skulle något inte falla i smaken, är det bara att slänga alla e-brev som behandlar detta ämne. De kända indonesienforskarna William Liddle och Mark Woodward är t.ex. medlemmar (stundvis aktiva) i "Nätverket för Liberal Islam" (*Jaringan Islam Liberal*) respektive "Återuppvaknandet av de Religiösa Lärde" (*Nahdlatul Ulama*), och åtminstone Liddle har blivit en naturlig del av diskussionerna som förs i nätverkets grupp.

Utöver detta kan man också hitta andra saker som kan vara nyttigt för forskaren. Nyligen hittade jag några inspelningar av predikningar (*khutbah*) som jag geografiskt och tidsmässigt aldrig skulle ha kunnat närvara vid. Det rörde sig om några *khutbah* framförda vid slutet av fastemånaden (*Ramadhan*), och givetvis är det bara möjligt för forskaren att närvara vid *en* sådan per år. Inspelningar, åtkombara via Internet, blir med andra ord ovärderliga.

I all korthet kan man säga att det finns väldigt mycket material av intresse för religionshistoriker på Internet, men man måste komma ihåg att denna moderna armstödsantropologi aldrig kan ersätta mer traditionellt fältarbete – bara berika det.

Till slut

I den här artikeln har jag talat för de dygder, av religionshistoriker och andra ofta förbisedda, som finns i långvariga passiva samt virtuella fältarbeten. Jag har argumenterat för de positiva effekter som ligger latent i forskarens passivitet under fältarbetets gång, och för det virtuella fältarbetets komplementära, men i många fall innehållsrika, natur.

Rekommenderad litteratur

- Beatty, Andrew. *Varieties of Javanese Religion: An Anthropological Account*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bunt, Gary R. 2000. *Virtually Islamic: computer-mediated communication and cyber Islamic environments*. Cardiff: University of Wales.
- Frazer, Sir James. 1922. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. New York: Macmillan.
- Geertz, Clifford. *The Religion of Java*. Glencoe: The Free Press.
- Olsson, Tord. 2000. "De rituella fälten i Gwanyebugu". Sid. 9-63 i *Svensk religionshistorisk årsskrift* (9).
- Woodward, Mark. *Islam in Java: Normative Piety and Mysticism in the Sultanate of Yogyakarta*. Tucson: University of Arizona Press.

URL: <http://www.sacred-texts.com>